

Nahiv İlminde Asıl ve Fer' Nazariyesi Bağlamında Yaşanan Tartışmalar: Mübteda ve Fâil Örneği

*Debates in the Context of Asıl and Fer' Theory in Nahiv Science:
The Example of Mubteda and Fail*

İbrahim GÜNGÖR

ORCID: 0000-0003-2053-546X I e-mail: gungoribrahim-82@hotmail.com

Dr., Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi/

Temel İslam Bilimler, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı

Van Yüzüncü Yıl University, Theology Faculty/Basic Islamic Sciences, Department of Arabic

Language and Rhetoric

Van, Türkiye

ROR ID: [041jyzp61](https://orcid.org/041jyzp61)

Article Information / Makale Bilgisi

Citation / Atıf: Güngör, İbrahim. "Nahiv İlminde Asıl ve Fer' Nazariyesi Bağlamında Yaşanan Tartışmalar Mübteda ve Fâil Örneği". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (Haziran 2024), 378-400. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1422052>

Date of Submission (<i>Geliş Tarihi</i>)	18. 01. 2024
Date of Acceptance (<i>Kabul Tarihi</i>)	25. 03. 2024
Date of Publication (<i>Yayın Tarihi</i>)	15. 06. 2024
Article Type (<i>Makale Türü</i>)	Research Article (<i>Araştırma Makalesi</i>)
Peer-Review (Değerlendirme)	Double anonymized – At Least Two External (Çift Taraflı Körleme / En az İki Dış Hakem).
Ethical Statement (<i>Etik Beyan</i>)	It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited. (Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur).
Plagiarism Checks (<i>Benzerlik Taraması</i>)	Yes (Evet) – Ithenticate/Turnitin.
Conflicts of Interest (<i>Çıkar Çatışması</i>)	The author(s) has no conflict of interest to declare (Çıkar çatışması beyan edilmemiştir).
Complaints (Etik Beyan Adresi)	suifdergi@gmail.com
Grant Support (<i>Finansman</i>)	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. (Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır).
Copyright & License (Telif Hakkı ve Lisans)	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. (Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır).

Özet

Arap dilini her yönüyle inceleyen nahivcilerin üzerinde durdukları hususlardan biri de asıl ve fer' meselesidir. Çünkü Arap dil ilimlerinin tamamında asıl ve fer' nazariyesinin önemli bir etkisi vardır. Bunların başında ise nahiv ilmi gelmektedir. Zira 'amel, i'râb, binâ, mu'reb ve mebnî gibi nahiv ilminin önemli konularında asıl ve fer' nazariyesi etkin bir biçimde yer almaktadır. Nitekim 'amel bakımından fiilin asıl, harf ve ismin fer' olduğu ittifakla kabul edilmiştir. Çünkü fiilin fâile olan şiddetli ihtiyacı, onda zorunlu olarak 'amel etmesini gerektirmiştir. Dolayısıyla hiçbir fiil fâilsiz olamadığı için her fiil mutlaka ref' 'amelini yapar ve bu da onun 'amelde asıl olmasını sağlamıştır. Fakat isim ve harf için aynı şey söylenemez. Ancak bazı isim ve harflerin fiil gibi 'amel etmesi, fiile olan çeşitli benzerliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle onların 'ameli fer'îdir. Aynı şekilde i'râb, isimde aslî fakat fiilde fer'îdir. Zira i'râbın asıl gayesi fâillik, mef'ûlluk gibi temel gramatik anlamları birbirinden ayırt etmektir ve bu anlamlar ise sadece isimde meydana gelir. Bu yüzden isim i'râba zorunlu bir şekilde ihtiyaç duymuş ve i'râb da isimde asıl kabul edilmiştir. Bazı fiillerin isim gibi i'râb alması ise fer'î bir durum olup çeşitli hususlarda isme olan benzerliğinden kaynaklanmaktadır. İ'râbın Arapçadaki öneminden dolayı nahivciler, aldığı i'râba göre isimleri; merfû'ât, mansûbât, mecrûrât ve tevâbi şeklinde genel kısımlara ayırmışlardır. Bu genel başlıklara dâhil olan alt kısımlardan bazılarını asıl, diğerlerini ise fer' kabul etmişlerdir. Ancak hangilerinin asıl, hangilerinin fer' olduğu hususunda nahivciler arasında çeşitli ihtilaflar meydana gelmiştir. Ayrıca bir ögenin asıl kabul edilmesini sağlayan kriterlerin neler olduğu hususunda da görüş birliği bulunmamaktadır. Bu ihtilafların cereyan ettiği konulardan biri de mübteda, haber, fâil, nâib-i fâil gibi birçok isim grubunu kapsayan merfû' isimler konusudur. Çünkü bu isimlerden sadece biri ya da birkaçı merfû' olma hususunda asıl diğerleri ise fer'dir. Nitekim bazı nahivciler mübtedayı asıl kabul etmişlerdir. Mübtedanın cümlede başında yer alması ve haberden sonra getirilse dahi mübtedalığını yitirmemesi gibi bazı önemli özelliklerini kanıt olarak göstermişlerdir. Buna karşılık bazı nahivciler ise fâilin asıl olduğu görüşünü savunmuşlardır. Bunların ileri sürdükleri en önemli argümanları ise; 'âmil bakımından fâilin mübtedadan daha güçlü olması ve mübtedaya göre ref' i'râbına daha fazla ihtiyaç duymasıdır. Zira fâili mef'ûlden ayıran temel unsur ref' i'râbıdır. Zaten i'râbın asıl gayesi de ögeleri birbirinden ayırmaktır. Bu iki temel görüşün yanı sıra hem fâil hem de mübtedanın müsnedun ileyih olup içinde buldukları cümlelerin de mahiyet bakımından birbirinden farklı olmalarını gerekçe göstererek aralarında asıl – fer' ilişkisinin olamayacağını ve bu nedenle her ikisinin de asıl olduğunu söyleyen nahivciler de vardır. Bu ihtilaflar eserlerin konu tertip metotlarına da yansımıştır. Nitekim merfû' isimler bâbında kimi müellifler mübtedayı kimileri ise fâili başa almıştır. Zira asıl olan ögeler genellikle diğerlerinden önce ele alınır. Asıl ve fer' nazariyesinin nahiv ilmindeki öneminden dolayı çalışmamızda mübteda ile fâilin asaleti çerçevesinde meydana gelen ihtilaflar ve buna dair öne sürülen deliller değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Asıl, Fer', Mübteda, Fâil, Merfû' İsimler.

Abstract

One of the issues that nahiv scholars, examining the Arabic language from all aspects, focus on is the issue of asıl and fer' because in all sciences related to the Arabic language, the theory of asıl and fer' has significant importance. Nahiv science comes first among all. The reason for this is that in many basic nahiv (syntax) topics such as 'amel, i'râb, binâ, mu'reb, and mebnî, the theory of asıl and fer' takes place efficiently. Thus, it is unanimously accepted that the verb is asıl in terms of 'amel, while the noun is fer'. Because ref' in fail makes 'amel since the verb extremely needs the fail. Therefore, as no verb can be without a fail, every verb makes at least a ref' 'amel. However, the same cannot be said for nouns and letters. On the other hand, some nouns and letters act the same as verbs, and this results from their several resemblances to nouns for this reason, their 'amel is fer'. Likewise, i'râb is asıl in noun, while it is fer' in verb. The main purpose of i'râb is to differentiate basic grammatical meanings from each other such as to be fail and mef'ûl and these meanings solely occur in nouns. So, i'râb is accepted as asıl in nouns. The fact that some verbs take i'râb like nouns is a case of fer'. This results from the similarity of the verb to the noun. Because of the importance of i'râb in the Arabic language, the nahivists classified the nouns into general parts such as merfû'ât, mansûbât, mecrûrât and tevâbi according to i'râb. Therefore, the scholars have accepted some of these parts covering the general titles as asıl of the group that they belong to, while others have accepted them as fer'. However, several controversies have emerged among the nahivists about which are asıl and which are fer'. In addition, there is no consensus on the elements that make an element to be accepted as asıl. One of the issues where these conflicts take place is the subject of merfû' names which covers many noun groups such as mubteda, verb, subject, nâib-I fâil. Because only one or a few of these names are asıl and the others are fer' in terms of merfû'. As a matter of fact, some grammarians accepted the mubteda as the asıl. They showed some important features of the word as evidence, such as the fact that it appears at the beginning of the sentence and that it does not lose its identity even if it is brought after the verb. On the other hand, some grammarians defended the view that the fail (subject) was the real one. The most important arguments they put forward are the reason for this is that the agent of the fail is stronger than the agent of the mubteda and that fail needs more help than the agent of the ref' of mubteda. Because the basic element that separates the fail from meful is the ref' of I'râb. In fact, the main purpose of i'râb is to separate the elements from each other. In addition to these two basic views, there are also grammarians who say that both the fail and the mubteda are musnadun ilayh, and that there cannot be a main - secondary relationship of asıl and fer' between them, citing the fact that the sentences they are in are different from each other in terms of nature, and therefore both are asıl. These controversies are also reflected in the authors' methods of arranging the topics. For this reason, in the title of merfû', some authors took the mubteda to the beginning, while some others took the fail. Because the elements that are accepted as asıl are handled before the others. Due to its importance asıl and fer' theory in nahiv science, in our study, the controversies that occurred within the framework of the nobility of the mubteda and the fail and the evidence put forward regarding this has been evaluated.

Key Words: Arabic Language and Rhetoric, Asıl, Fer', Mubteda, Fail, Merfû' Nouns.

Giriş

Dilcilerin öteden beri büyük bir ehemmiyetle üzerinde durdukları hususlardan biri de asıl ve fer' meselesidir. Asıl ve fer' kavramlarının Arap dil ilimlerinde çok köklü bir geçmişe sahip olmaları da bunu göstermektedir. Çünkü sarf, nahiv, belagat ve diğer Arap dil ilimlerinde bir araştırma metodu olarak kullanılan asıl ve fer' nazariyesinin önemli bir rolü vardır.¹ Hatta dilciler arasında meydana gelen birçok ihtilafın kaynağı da yine bu nazariyedir. Nitekim sarf ilminin temelini teşkil eden "iştikâk" meselesi başta olmak üzere "i'lâl", "ibdâl", "hazf" ve "kalb" gibi konular ve bunlarla ilgili tartışmaların önemli bir kısmı bu teoriden doğmuştur.² Bu bağlamda ilk önce asıl ve fer' kelimelerinin sözlük ve terim anlamlarına kısaca değinmemiz uygun olacaktır.

Asıl/الأصل kelimesi sözlükte; bir şeyin en dip noktası,³ kök, ana madde, esas, temel, dayanak ve üzerine başka şeylerin inşa edildiği şey⁴ gibi anlamlara gelmektedir. Fer'/الفرع ise sözlükte; bir şeyin en üst tarafı, dal, dalın ucundan yapılan yay, aslın üzerine bina edilen şey vb. anlamlara gelmektedir.⁵ Bu anlamlardan da anlaşıldığı üzere asıl ile fer', bir bütünü tamamlayan parçalar olarak birbirinden bağımsız değiller. Fakat asıl, bir şeyin temelini ifade ederken fer', temelin üzerine bina edilen üst kısmı ifade etmektedir. Bu nedenle asıl olmadan fer'in olması mümkün değildir.⁶

"Asıl" kavramı, nahivde tek anlamla sınırlı kalmayıp bu ilmin gelişmesiyle farklı terim anlamlar yüklenmiştir. Ayrıca "asıl" kavramının; 'amel, i'râb, binâ, müzekkerlik - müenneslik, müfred - tesniye - cemi ve marifelik - nekrelük gibi farklı konularda kullanılması ve bu konuların farklı perspektiflerden değerlendirilmesi de onun; "كثرة" "الاستعمال"/kullanım çokluğu, "التجرّد من العلامة"/alametten arınma, "أمّ الباب"/ümmü'l-bâb, "الاستحقاق"/hak etmek vb. farklı terim anlamlarda kullanılmasına neden olmuştur. Nitekim "Aslolan (غير) kelimesinin sıfat olarak kullanılmasıdır" cümlesindeki "asıl" kavramı, "كثرة"

¹ Hasan Hamîs el-Melh, *Nazariyyetu'l-asli ve'l-fer' fi'n-nahvi'l-Arabî* (Amman: Dâru'ş-Şurûk, 2001), 25.

² Ebu'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâilil-hilâf*, thk. Cevde Mebrûk Muhammed (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1423/2002), 192-201; Ebu'l-Bekâ' Muhibbuddîn Abdullah b. el-Hüseyn el-Ukberî, *Mesâilu hilâfiyye fi'n-nahv*, thk. Abdulfettâh Selim (Kahire: Mektebetu'l-Adâb, 1428/2007), 62-66.

³ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye), "أصل", 1/73; Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, thk. Emin Muhammed Abdulvahhâb-Muhammed es-Sâdık el-'Ubeydî (Beyrut: Dâr-u İhyâ'it-Turâsî'l-Arabî, 1419/1999), "أصل", 1/155.

⁴ Hasen b. Abdillâh Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûk fi'l-luga*, thk. Komisyon (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1400/1980), 156; Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Zekerîyya İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyîsî'l-lugat*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. (Kahire: Dâru'l-Fıkr, 1399/1979), "أصل", 1/109.

⁵ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, "فرع", 3/315; İbn Fâris, *Mu'cemu'l-mekâyîs*, "فرع", 4/491-192; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "فرع", 10/237-238.

⁶ Hasan el-Melh, *Nazariyyetu'l-asli ve'l-fer'*; 75; Osman Aktaş, *Arapçada Asıl ve Fer' Nazariyesi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 19.

"الاستعمال/kullanım çokluğu anlamındadır. Yani (غير) kelimesinin Arapçada yaygın olan kullanım şekli, sıfat olarak gelmesidir. Dolayısıyla "إلا" edatının anlamına gelip istisnâ ifade etmesi, istisnâî bir kullanım olup fer'î bir durumdur.⁷ Ancak "Müzekker asıl, müennes fer'dir"; "Nekre asıl, marife fer'dir";⁸ şeklinde nahivciler arasında genel kabul görmüş önermelerde ise "التَّجْرُدُ مِنَ الْعَلَامَةِ"/alametten arınma anlamında kullanılmıştır. Yani ismin müzekker hali onun yalın hali olduğu için asıldır ve bu nedenle ayrı bir alamete ihtiyaç duymaz. Fakat müenneslik, fer'î olduğu için te'nîs alametine ihtiyaç duyar. Benzer durum nekrelilik ve marifelik için de geçerlidir. Bunlara karşılık "(كان), nâkıs fiillerin aslıdır"; "(يا), nidâ edatlarının aslıdır"; "(أَنْ), şart edatlarının aslıdır"; "(أَنْ), nasb edatlarının aslıdır"; "Hemze (أ), istifhâm edatlarının aslıdır"; "Vâv (و), atif edatlarının aslıdır" gibi önermelerdeki "asıl" kavramı ise "أَمْ" "الباب/ümmü'l-bâb anlamında kullanılmıştır. Yani bu kelimeler, 'amel veya anlam bakımından içinde buldukları gruba müşterek olsalar da, gruptaki diğer kelimelerde bulunmayan bazı özelliklere sahip olmakla ön plana çıkmış ve onlara üstünlük sağlamışlardır. Bu nedenle içinde buldukları grubun aslı kabul edilmiş ve diğerleri için caiz olmayan bazı kullanım şekilleri onlara caiz görülmüştür.⁹

"Fer" kavramı ise konuya bağlı olarak "asıl" kavramının zıddı için kullanılmıştır.¹⁰ Örneğin "asıl" kavramı, kelimenin alamet almamış hali anlamında kullanıldığı konularda; "fer" kavramı, kelimenin alamet almış hali için kullanılmıştır. Zira alamete ihtiyaç duyan, fer'; alamete ihtiyaç duymayan ise asıl olur.¹¹

"Asıl" kavramının nahiv ilminde yüklendiği anlamlardan biri de "الاستحقاق"/hak etmek ve hak kazanmak anlamıdır. Konumuzu doğrudan ilgilendiren terim anlamı ise budur. İstihkâk: Bir kelimenin, mahiyeti gereği i'râb, binâ ve 'amel gibi hususlarda belli bir hükmü hak etmesi demektir.¹² Nitekim nahivciler arasında genel kabul görmüş; "Amelde aslolan fiildir"¹³ önermesindeki "asıl" kavramı, bu anlamda kullanılmıştır. Yani mahiyeti gereği

⁷ Hasan el-Melh, *Nazariyyetu'l-asli ve'l-fer*, 78.

⁸ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 1/22-3/241-242; Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred, *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdülhâlik 'Udayme (Kahire: Lecnet-u İhyâ'it-Turâsî'l-İslâmî, 1415/1994), 4/276; Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed İbnu'l-Haşşâb, *el-Murtecel fi şerhi'l-Cümel*, thk. Ali Haydar (Dimaşk: Mecma'u'l-Lugati'l-Arabiyye, 1392/1972), 277.

⁹ Ebû Bîsr 'Amr b. Osman b. Kanber Sibeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1408/1988), 1/134 – 3/63; Ebu'l-Bekâ Ya'îş b. Ali İbn Ya'îş el-Mevsilî, *Şerhu'l-Mufasssal*, thk. İmîl Bedî' Yakub (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422/2001), 1/217; Ali Sevdî, "Arap Gramerinde Ümmü'l-Bâb Kavramı ve Felsefesi", *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 7/1 (Haziran 2021), 645-647.

¹⁰ Hasan el-Melh, *Nazariyyetu'l-asli ve'l-fer*, 70-75.

¹¹ Cemâluddîn Ebû Abdillâh Muhammed İbn Mâlik et-Tâî, *Teshîlu'l-fevâid ve tekmîlu'l-makâsid*, thk. Muhammed Kâmil Berekât (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1387/1967), 253.

¹² Hasan el-Melh, *Nazariyyetu'l-asli ve'l-fer*, 80.

¹³ Ebû Bekr Abdulkâhir b. Abdîrrahman b. Muhammed el-Cürcânî, *el-Cümel*, thk. Ali Haydar (Dimaşk: Dâru'l-Hikme, 1392/1972), 13; Ebu'l-Bekâ' Muhibbuddîn Abdullah b. el-Huseyn el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an mezâhibi'n-*

'amel etmeye en çok müstehak olan kelime türü fiildir. Aynı şekilde nahivciler tarafından sıklıkla dile getirilen; "İ'râbta aslolan isme gelmesidir"¹⁴ ifadesindeki "asıl" kavramı da istihkâk anlamında kullanılmıştır. Yani fâillik, mef'ûlluk gibi farklı nahvî anlamlar taşınmasından dolayı i'râb almayı hak eden asıl kelime isimdir.

İ'râb, Arap dilinde çok önemli bir fonksiyona sahiptir. Çoğu nahiv kitabının; merfûât, mansûbât, mecrûrât ve tevâbi şeklinde ana bölümlere taksim edilmesi de bunu göstermektedir. İ'râbın vaz' edilmesindeki temel gaye; fâillik, mef'ûlluk ve izâfiyet gibi gramatik anlamları birbirinden ayırmaktır. Çünkü çok sayıda nahvî anlam vardır ve her birini temsil etmek amacıyla ismin kalıp bakımından değiştirilmesi muhaldir. Aksi takdirde fâil, mef'ûl, nâib-i fâil, bedel, te'kîd, mübteda, haber, muzâfun ileyh ve hâl gibi her durum için farklı bir sigâ gerekirdi.¹⁵ Bunun da hem anlamsal hem de yapısal açıdan çok daha büyük kargaşalara neden olacağı aşikârdır. Aynı şekilde bu anlamlardan her birine özel bir i'râbın vaz' edilmesi de imkânsızdır. Zira bu durumda da gramatik anlam adedince i'râb durumunun ve alametinin olması gerekirdi ki bu da mümkün değildir. İşte bu yüzden ismin kalıbı değiştirilmemiş ve i'râb da sadece sınırlı sayıda vaz' edilmiştir. Bu i'râblardan her biri de bazı gramatik anlamlarda müşterek olarak kullanılmıştır. Fakat her i'râb, bazı öğelerde aslı diğerlerinde ise fer'î kabul edilmiştir.¹⁶ Asıl olan ögenin tespit edilmesinde ise bazı kriterler belirlenmiştir. Buna göre asıl olan öğede aranan kriterlerden bazıları şöyledir;

- * Sadece aldığı i'râbla diğer öğelerden ayrılması.
- * Cümlelerin zorunlu öğelerinden olması.
- * Lafız yönündeki dizilişinin anlamsal yönüne uygun olması.
- * Öğede 'amel eden 'âmilin diğer öğelerin 'âmillerinden daha güçlü olması.
- * İ'râb açısından müşterek olduğu diğer öğelere nazaran i'râba daha fazla ihtiyaç duyması.¹⁷

Asıl ve fer' nazariyesinin bulunduğu bazı konularda ciddi ihtilaflar yaşanmıştır. Bunlardan biri de merfû' isimler arasında hangisinin asıl olduğu konusudur. Bu husustaki

nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn, thk. Abdurrahman b. Suleyman el-'Useymîn (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmi, 1406/1986), 153-155; İbnu'l-Haşşâb, *el-Murtecel*, 116.

¹⁴ Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak ez-Zeccâcî, *el-Îdâh fi 'ileli'n-nahv*, thk. Mâzin el-Mubarek, (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1399/1979), 77; İbnu'l-Haşşâb, *el-Murtecel*, 35.

¹⁵ Ebû Amr Cemâluddîn Osmân b. Ömer İbnu'l-Hâcib, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Kâfiye fi ilmi'l-i'râb*, thk. Cemâl Abdul'âtî Muhaymer Ahmed (Mekke: Mektebetu Nezar Mustafa el-Bâz, 1418/1997), 1/240-241.

¹⁶ İbnu'l-Haşşâb, *el-Murtecel*, 313.

¹⁷ İbrahim Güngör, *Arap Gramerinde Konuların Tasnif ve Tertibi "Mecduddîn İbnu'l-Esîr Örneği"* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 158-159.

ihtilaflar özellikle mübteda ile fâilin asaleti ve mertebesi çerçevesinde cereyan etmiştir.¹⁸ Çünkü her ikisi de merfû'dur ve her ikisi de içinde bulunduğu cümlenin öznesi ve ana ögesidir. Bazı nahivcilere göre merfû'ların aslı fâildir. Diğer merfû' isimler ise aralarındaki bazı benzerliklerden dolayı i'râb yönünden ona hamledilmişler. Bazı nahivciler ise mübtedanın asıl olduğu ve diğer tüm merfû' isimlerin ancak mübtedaya hamledildikleri için merfû' oldukları görüşünü savunmuşlardır. Bunlara karşılık her ikisinin de asıl olduğunu savunan nahivciler de vardır.¹⁹ Nitekim Suyûtî bu ihtilafları şu beyitlerle ifade etmiştir:

وَاخْتَلَفُوا فِي مَالِهِ التَّأْصُلُ * فِي الرَّفْعِ هَلْ مُبْتَدَأٌ أَوْ فَاعِلٌ
وَوَجْهُ كُلِّ لِإِتِّجَاهٍ يَجُؤُ * مِنْ تَمَّ قَالَ بَعْضٌ كُلُّ أَصْلٌ

"Hangisinin asıl olduğu hususunda (nahivciler) ihtilafa düştüler. Ref' i'râbında (asıl) mübteda mı yoksa fâil mi diye.

*Her iki görüşün de bazı haklı gerekçeleri görünüyor. Bu nedenle bazı nahivciler dediler ki: Asıldır her ikisi de."*²⁰

Bunun yanı sıra hangi görüşü savunduğu ihtilaflı olan bazı önemli nahivciler de vardır. Arap gramer ilmindeki konularından dolayı ilk önce onların konuyla ilgili ifadelerini ve nahivcilerin bu husustaki yorumlarını değerlendireceğiz. Daha sonra sırasıyla; mübtedanın asıl olduğu görüşünde olanları, fâilin asıl olduğu görüşünde olanları ve her ikisinin de asıl olduğu görüşünde olanları ele alacağız.

1. Görüşleri Tartışmalı Olan Bazı Önemli Nahivciler

Bu başlıkta; Sîbeveyhi (ö. 180/796), Müberred (ö. 286/900) ve İbnu's-Serrâc'ın (ö. 316/929) konuyla ilgili görüşleri irdelenecektir. Çünkü Arap dil ilimlerine dair ilk kapsamlı eserlerin müellifleri olmaları hasebiyle görüşleri büyük önem arz etmektedir. Fakat o dönemde bazı nahiv kavramlarının henüz tam oturmamış olması, eserlerinde kullanılan dil ve uygulanan metodun sonraki dönemlerden farklı olması gibi nedenlerden ötürü, bazı konular hakkındaki görüşleri net bir biçimde anlaşılmamaktadır. Bu da, eserlerini inceleyen nahivcilerin farklı sonuçlara varmalarına neden olmuştur. Nitekim bu âlimlere göre

¹⁸ Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed İbnu's-Sîd el-Batalyevsî, *Kitabu'l-Hulel fi islâhi'l-halel min kitabi'l-Cümel*, thk. Said Abdülkerim Sa'ûdî. (Beirut: Dâru'l-Talî'a, 1400/1980), 144-145.

¹⁹ Ebu'l-Bekâ Ya'îş b. Alî İbn Ya'îş el-Mevsilî, *el-Muhîtu'l-mecmû' fi'l-usûli ve'l-furû'*, thk. Ali b. Hasan Muhammed ez-Zâhirî (Mekke: Câmi'atu Ümmü'l-Kurâ, 1414/1993), 1/155.

²⁰ Celaluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Ferâidu'l-cedîde*, thk. Abdülkerim el-Müderriş (Irak: Vizâru'l-Evkâfi't-Turâsi'l-İslâmî, 1397/1977), 1/200.

mübteda ve fâilden hangisinin asıl olduğu meselesinde de aynı durum söz konusudur. Hatta İbnu'n-Nehhâs el-Halebî, (ö. 698/1299) bu ihtilafın, Sîbeveyhi'nin konuyla ilgili ifadeleri ile konu tertibinde uyguladığı metot arasındaki farklılıktan kaynaklandığını belirtmiştir.²¹

1.1. Sîbeveyhi

Nahivcilerin önemli bir kısmı Sîbeveyhi'nin mübtedayı asıl kabul ettiği görüşünü savunmuştur.²² Çünkü Sîbeveyhi *el-Kitâb* adlı eserinde şöyle demiştir: *وَاعْلَمَنَّ أَنَّ الْأَسْمَ أَوَّلُ أَحْوَالِهِ الْإِبْتِدَاءِ، وَإِنَّمَا يَدْخُلُ النَّاصِبُ وَالرَّافِعُ سِوَى الْإِبْتِدَاءِ وَالْجَارُّ عَلَى الْمَبْتَدَأِ... فَالْمَبْتَدَأُ أَوَّلُ جُزْءٍ كَمَا كَانَ الْوَاحِدُ أَوَّلَ الْعَدَدِ، وَالنَّكْرَةُ قَبْلَ الْمَعْرِفَةِ. "Bilinmelidir ki ismin ilk hali ibtidâ (mübteda)dır. Nasb 'âmili, ibtida dışındaki ref' 'âmili ve cer 'âmili ancak sonradan mübtedanın başına gelir... Dolayısıyla "bir" sayısı diğer sayıların başlangıcı olduğu gibi ve nekrelük de marifelikten önce olduğu gibi, mübteda da ismin ilk halidir ve diğer durumlarından öncedir."*²³

Buna göre Sîbeveyhi, "وَاعْلَمَنَّ أَنَّ الْأَسْمَ أَوَّلُ أَحْوَالِهِ الْإِبْتِدَاءِ" ifadesindeki "الابتداء" kavramından mübtedayı kastetmiştir. Ancak "mübteda" ile "ibtidâ" arasındaki 'âmil – ma'mûl ilişkisinden dolayı "mübteda" kavramı yerine onun masdarını kullanmıştır.²⁴ Zira mübtedayı mübteda yapmak üzere ref' eden 'âmil, ibtidâdır. Bu nedenle mübtedanın başına herhangi bir lafzî 'âmil getirildiğinde mübtedalığını kaybeder. Sîbeveyhi'nin mübtedayı asıl kabul etmesinin nedeni de budur. Çünkü ibtidâ: Kelimenin (hem lafzen hem de hükmen veya sadece hükmen) ilk olup (yani cümlenin başında gelip) ikinci bir şeyi (haberi) istemesidir.²⁵ Bu da lafzî 'âmillerin yokluğu demektir. Lafzî 'âmilin yokluğu ise onun varlığından öncedir.²⁶ Bu durumda 'âmili manevî olan mübteda da ilk madde olup ismin diğer hallerinden öncedir. Nitekim Sîbeveyhi bu durumu şu örneklerle açıklamaktadır: "عَبْدُ" "مَرَرْتُ بِعَبْدِ اللَّهِ" veya "كَانَ عَبْدُ اللَّهِ مُنْطَلِقًا", "رَأَيْتُ عَبْدَ اللَّهِ مُنْطَلِقًا" cümlesinin başına; "عَبْدُ اللَّهِ مُنْطَلِقًا" cümlelerindeki gibi sonradan lafzî bir 'âmil getirildiğinde, عَبْدُ اللَّهِ ismi mübteda

²¹ Ebû Abdillâh Bahâuddîn Muhammed b. İbrâhîm İbnu'n-Nehhâs el-Halebî, *et-Ta'lika 'ale'l-Mukarrib*, thk. Cemil Abdullah 'Uveyda (Ürdün: Vizâretu's-Sekâfe, el-Mektebetü'l-Ürdüniye el-Hâşimiyye, 1424/2004), 78.

²² Ebu's-Se'âdât el-Mubârek Mecduddîn İbnu'l-Esîr b. Muhammed el-Cezerî, *el-Bedî' fi ilmi'l-Arabiyye*, thk. Fethi Ahmed Aliyuddîn (Mekke: Câmi'ati Umî'l-Kurâ Ma'hedi'l-Buhûsi'l-İlmiyye, 1420/1999), 1/54; Şemsuddîn Muhammed b. el-Hasan es-Sâyîğ, *el-Lemha fi şerhi'l-Mulha*, thk. İbrahim b. Sâlim es-Sâ'idî (Medine: el-Câmi'atu'l-İslâmiyye, 1424/2004), 1/309-310; Celaluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi cem'i'l-cevâmi'*, thk. Abdul'âl Sâlim Mukerrem (Beirut: Müessesetu'r-Risâle, 1413/1992), 2/3; a.mlf., *el-Ferâidu'l-cedide*, 1/200.

²³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/23-24.

²⁴ Ebû Said el-Hasan b. Abdillâh es-Sirâfî, *Şerhu kitabi Sîbeveyhi*, thk. Ahmed Hasan Mehdî - Ali Seyyid Ali (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1429/2008), 1/176; Batalyevsî, *el-Hulel*, 145.

²⁵ Ebu'l-Bekâ' Muhibbuddîn Abdullah b. el-Huseyn el-'Ukberî, *el-Lubâb fi 'ileli'l-binâi ve'l-i'râb*, thk. Gâzî Muhtâr Tuleymât (Beirut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir – Dimaşk: Dâru'l-Fikir, 1416/1995), 1/125-126; a.mlf., *et-Tebyin*, 224-228; Ebu'l-Hasan Ali b. Mü'min İbn 'Ufûr el-İşbîlî, *el-Mukarrib*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd – Ali Muhammed Mu'avved (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1998), 122.

²⁶ Sirâfî, *Şerhu kitabi Sîbeveyhi*, 1/175; Batalyevsî, *el-Hulel*, 145; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, 1/198-199; Takıyyuddîn Mansûr b. Felâh el-Yemenî en-Nahvî, *el-Muğni*, thk. Abdurrezzak Abdurrahman Es'ad es-Se'adî (Mekke: Câim'atu Umî'l-Kurâ, 1404/1984), 2/440-441.

olmaktan çıkar. Bu 'âmiller kaldırıldığında ise tekrar mübtedaya dönüşür. Bundan da anlaşılıyor ki; ismin ibtidâ' hali diğer hallerinden öncedir.²⁷

Buna karşılık, fâil konusunu mübtada konusundan önce ele almasını gerekçe göstererek Sîbeveyhi'nin fâili asıl kabul ettiğini söyleyen nahivciler de olmuştur.²⁸ Kanaatimizce bu hususta ilk görüş daha isabetlidir. Zira asıl ve fer' nazariyesi sadece i'râbla sınırlı olmayıp iştikâk, 'amel, ma'mûl gibi birçok boyutu vardır. 'Ameldeki asaleti esas alan bir müellif, mübtedayı asıl kabul etmesine rağmen konu tertibinde fâili öne alabilir. Çünkü fâilin 'âmili olan fiil, 'amelde asıldır. Ayrıca konu tertibinde etkili olan tek faktör, asıl ve fer' faktörü değildir. Öyle olsaydı Sîbeveyhi'nin, mef'ûlleri ve fiil cümlesinin diğer öğelerini mübtedadın önce getirmemesi gerekirdi. Dolayısıyla aktarılan ifadelerine rağmen sadece konu tertibine dayanarak Sîbeveyhi'nin fâili asıl kabul ettiği sonucuna varmanın isabetli bir yaklaşım olmadığı kanaatindeyiz.

1.2. Müberred

Müberred'in bu konudaki görüşünü değerlendiren İbnu's-Sîd el-Batalyevsî (ö. 521/1127), meseleyle ilgili sözlerinin birbiriyle çeliştiğini söylemiştir. Çünkü *el-Muktedab*'ta şöyle demiştir: *وَإِنَّمَا كَانَ الْفَاعِلُ رَفْعًا، لِأَنَّهُ هُوَ وَالْفِعْلُ جَمَلَةٌ يَحْسُنُ عَلَيْهَا السُّكُوتُ، وَتَجِبُ بِهَا الْفَائِدَةُ* . *Fâil niçin merfû' olmuştur? Çünkü fâil ve fiil, soruya mahal bırakmayacak şekilde muhataba bilgi veren tâm ve faydalı bir cümle teşkil etmektedir. Böylece fâil, (müsnedun ileyh olması bakımından) mübtada; fiil ise (müsned olması bakımından) haber konumuna girmiştir.*²⁹ Bu ifadesine göre Müberred mübtedayı asıl, fâili fer' kabul etmektedir.

Batalyevsî, Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın (ö. 338/950) Müberred'in konuyla ilgili görüşü hakkında Müberred'in öğrencileri olan İbn Keysân (ö. 320/932 [?]) ve Ali b. Süleyman el-Ahfeş'ten (ö. 316/928 [?]) duyduğunu söylediği iki rivayeti aktarmış ve bu rivayetlerin hem birbiriyle hem de metindeki ifadesiyle çeliştiğini ifade etmektedir. Bu rivayetlerden birine göre Müberred, mübtedanın merfû' oluşunu fiilin yerine geçmesine bağlamıştır. Yani fiilin fâilden önce gelip onda ref' 'amelini yapması gibi, mübtada da haberden önce gelir ve onda ref' 'amelini yapar. Diğer rivayete göre ise mübtedanın, müsnedun ileyh olması yönünden fâile benzediğini ve bu yüzden merfû' olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla birinci rivayette mübtedayı fiile, ikinci rivayette ise fâile benzetmiştir.³⁰

²⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/24.

²⁸ Batalyevsî, *el-Hulel*, 144-145; İbn Ebi'r-Rebî' 'Ubeydullah b. Ahmed el-İşbili, *el-Basit fi şerhi Cümeli'z-Zeccâci*, thk. 'Ayyâd b. 'Îd es-Subeytî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1407/1986),1/259-260.

²⁹ Müberred, *el-Muktedab*, 1/146.

³⁰ Batalyevsî, *el-Hulel*, 144-146.

Konuyla ilgili *el-Muktedab* eserindeki diğer ifadelerine de dayanarak Müberred'in, merfû' isimlerde mübtedanın aslı olduğu görüşünü benimsediği kanaatindeyiz. Zira yukarıda zikredilen ifadesinin yanı sıra eserin başka bir bölümünde, mübtedayı ref' eden 'âmilin ibtidâ olduğunu zikrettikten sonra; **وَهُوَ (يَعْنِي الْمُبْتَدَأُ) أَوَّلُ الْكَلَامِ، وَإِنَّمَا يَدْخُلُ الْجَارُ وَالنَّاصِبُ** و **الرافعِ سِوَى الْإِبْتِدَاءِ عَلَى الْمُبْتَدَأِ**. "Mübteda, kelamın başlangıcı ve ilk halidir. Nasb 'âmili, cer 'âmili ve ibtida dışındaki ref' 'âmili ancak sonradan mübtedanın başına gelir"³¹ diyerek Sîbeveyhi'nin görüşünü ortaya koyan ifadelerin aynısını kullanmıştır. Bizzat Müberred'e ait bu somut ifadeler dururken, nakil yoluyla gelen rivayetleri esas almamak gerekir. Ayrıca Müberred'in *el-Muktedab* kitabını, ilmi anlamda olgun olduğu bir dönemde yazdığı bilinmektedir. Fakat ona isnat edilen rivayetlerdeki ifadeler sahih olsa dahi bunları ne zaman söylediği bilinmemektedir. Dolayısıyla ilmi olgunluğa erişmeden önce fâilin asıl olduğu, fakat daha sonra mübtedanın asıl olduğu görüşünü benimsemiş olma ihtimali de vardır. Çünkü âlimler belli bir ilmi düzeye ulaştıktan sonra bazı konularda görüş değiştirebilirler. Nitekim gençlik döneminde Sîbeveyhi'ye reddiye yazan Müberred'in, sonraki dönemlerde bu görüşlerinin bir kısmından vazgeçip Sîbeveyhi'den özür dilediği nakledilmiştir.³²

1.3. İbnu's-Serrâc

Merfû' isimlerin aslı hususunda kendisine farklı görüşler isnat edilen önemli dilcilerden biri de İbnu's-Serrâc'tır. Batalyevsî, İbn Ya'îş (ö. 643/1245) ve İbnu'n-Nehhâs gibi bazı müellifler, mübtedayı fâilden önce ele almasına dayanarak İbnu's-Serrâcın, mübtedanın asıl olduğu görüşünü savunduğunu aktarmışlardır.³³ Fakat Mecduddîn İbnul'l-Esîr (ö. 606/1212), İbn Felâh el-Yemenî (ö. 680/1281) ve Radiyyuddîn el-Esterâbâdî (ö. 688/1289) gibi bazı müellifler ise İbnu's-Serrâc'ın, merfû' isimleri; mübteda, haber, fâil, nâib-i fâil ve fâile benzeyenler şeklindeki beşli taksimine dayanarak bunların hepsini asıl kabul ettiğini belirtmişlerdir.³⁴

İbnu's-Serrâc'ın konu ile ilgili ifadeleri incelendiğinde, onun da mübtedayı asıl kabul ettiği anlaşılır. Nitekim mübteda hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: **وَالْمُبْتَدَأُ يُبْتَدَأُ فِيهِ بِالْأَسْمِ وَالْمَحْدَثِ عَنْهُ قَبْلَ الْحَدِيثِ، وَكَذَلِكَ حَكْمُ كُلِّ مُخْبِرٍ. وَالْفَرْقُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْفَاعِلِ: أَنَّ الْفَاعِلَ مُبْتَدَأٌ بِالْحَدِيثِ**

³¹ Müberred, *el-Muktedab*, 4/126.

³² Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Mısır: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1371/1952), 2/287.

³³ Batalyevsî, *el-Hulel*, 145; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 1/198-199; İbnu'n-Nehhâs, *et-Ta'lika*, 78; Celaluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahv*, thk. Abdul'âl Sâlim Mukerrem (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1406/1985), 3/93.

³⁴ Mecduddîn İbnu'l-Esîr, *el-Bedî'*, 1/54; Takıyyuddîn Mansûr b. Felâh el-Yemenî en-Nahvî, *Şerhu'l-Kâfiye fi'n-nahv*, thk. Nassâr b. Muhammed b. Husyen Hamîduddîn (Mekke: Câmîatu Ummi'l-Kurâ Kulliyetu'l-Lugati'l-Arabiyye, 1422/2001), 1/287-288; a.mlf., *el-Muğni*, 2/440-442; Radiyyuddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, thk. Hasan b. Muhammed b. İbrahim el-Hafizî (Suudi Arabistan: Câmîatu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1414/1993), 1/57; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 2/4.

قبله... فالفاعل مُضارعٌ للمبتدأ مِنْ أَجْلِ أَنَّهَا جَمِيعاً مُخَدَّتٌ عَنْهَا وَأَنْهَاهَا جَمَلَتَانِ لَا يَسْتَعْنِي بَعْضُهُمَا عَنْ بَعْضٍ. "Mübtedanın olduğu yerde (yani isim cümlesinde) muhberun 'anh (özne) haberden (yüklemden) önce getirilir. Aslında bütün muhberun 'anh olan isimlerin hükmü böyledir. Onunla fâil arasındaki fark ise şudur: (mübtedanın aksine) fâilin yüklemi (olan fiil) ondan önce getirilir... Dolayısıyla fâil mübtedaya benzemektedir. Çünkü her ikisi de hem öznedir hem de zorunlu olarak bir yükleme ihtiyaç duymaktadır."³⁵ Fâil konusunu işlerken de şu ifadelerle tekrar buna vurgu yapmıştır: وما يَقُومُ مَقَامَ الْفَاعِلِ بِمَنْزِلَةِ الْإِبْتِدَاءِ وَالْخَبَرِ، أَلَا تَرَى أَنَّكَ إِذَا قُلْتَ: قَامَ زَيْدٌ، فَهُوَ بِمَنْزِلَةِ قَوْلِكَ: ... "Fâil durumundaki isimler (fiilleriyle beraber) mübteda – haber konumundadır. Çünkü "قَامَ زَيْدٌ" şeklindeki fiil cümlesi, aslında mübteda - haberden oluşan "القائمُ زيدٌ" cümlesinin konumundadır. Dolayısıyla mübteda gibi fâil hakkında da bir ihbarda bulunduğu için o da mübteda gibi merfû' olmuştur."³⁶ Görüldüğü gibi İbnu's-Serrâc, muhberun 'anh olması bakımından fâilin mübtedaya benzediğini ve bu nedenle merfû' olduğunu açıkça ifade etmiştir. Bu da onun mübtedayı asıl, fâili fer' kabul ettiğini göstermektedir. Çünkü müşebbeh bih asıl, müşebbeh ise fer' olur. Ayrıca müellif, "وكذلك حكم كلِّ مُحْبَرٍ" ifadesiyle de mübtedanın asıl, fâilin fer' olduğuna işaret etmiştir. Çünkü bu sözüyle; aslanan, bütün muhberun 'anh isimlerin kendi haberlerinden önce gelmesi olduğu hükmüne vurgu yapmıştır. Dolayısıyla mübteda kendi haberinden önce geldiği için aslı üzerinde kalmıştır. Fakat fâil muhberun 'anh olmasına rağmen haberinden sonra geldiği için aslından çıkmıştır.

2. Mübtedanın Asıl Olduğunu Savunanlar ve Delilleri

Merfû' isimler arasında mübtedanın asıl olduğu görüşü genelde Sîbeveyhi'ye nispet edilmiştir.³⁷ Bu görüşü savunan dilcilerin başında; İbnu's-Serrâc, İbnu's-Sîd el-Batalyevsî, İbn Harûf el-İşbilî (ö. 609/1212), Ebu'l-Bekâ' el-'Ukberî (ö. 616/1219) ve İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274) gibi nahivciler gelmektedir.

Konuyu detaylıca ele alan Batalyevsî'ye göre mübteda asıldır ve mertebe bakımından fâilden öncedir. Bunu da şu gerekçelerle ispatlamaya çalışmıştır:

1- Mübtedanın temel hükmü, ikinciye birincil olmaktır. Oysa fâilin hükmü, birinciye ikincil olmaktır. Yani mübtedanın asıl hükmü, birincil olup kendi yükleminden/haberinden önce gelmesidir. Fakat fâilin asıl hükmü ise ikincil olup kendi yükleminden/fiilinden sonra gelmesidir. Fâil ve mübteda genellikle şahısları/zatları ifade eder, haber ve fiil ise zatlara ait

³⁵ Ebû Bekr Muhammed b. Sehl b. es-Serrî İbnu's-Serrâc en-Nahvî el-Bağdâdî, *el-Usûl fi'n-nahv*, thk. Abdulhuseyn el-Fetelî (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1417/1996), 1/58-59..

³⁶ İbnu's-Serrâc, *el-Usûl*, 1/75.

³⁷ Mecduddîn İbnu'l-Esîr, *el-Bedî'1/54*; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, 2/3.

eylemleri ve yargıları ifade eder. Zat ise rütbe bakımından eylemlerinden öncedir. Bu nedenle aslanan fâilin de mübteda gibi kendi yükleminden önce gelmesiydi. Ancak mübteda aslı üzerinde ve olması gerektiği gibi kalmışken, fâil aslından çıkmıştır.

2- Fâil her zaman ve her cümlede mübtedaya dönüşebilir. Çünkü fiilden önce getirildiği anda fâilliğini yitirip aslı olan mübtedaya dönüşür. Fakat her cümledeki mübteda fâile dönüşmez. Örneğin "زيدٌ أخوك" ve "القائم في الدار زيدٌ" cümlelerinde mukaddem olan isim her zaman mübteda olduğu için asla fâile dönüşmez. Ayrıca haberi fiil cümlesi olmayan mübteda, tehir edilse dahi yine mübtedalığını korur.

3- Fâil yüklemiyle beraber mübtedaya haber olabilir. Örneğin "زيدٌ قام أبوه" cümlesinde fâil olan "أبوه" fiiliyle beraber mübtedanın haberi olmuştur. Yüklem ise mertebe bakımından öznesinden daha düşüktür. Dolayısıyla fâilin kendi fiiliyle beraber mübtedanın haberi olması, rütbe bakımından mübtedadan düşük olduğuna delalet etmektedir. Oysa mübteda kendi haberiyle beraber hiçbir zaman fâilin yüklemi olmaz.

4- Mübtedanın 'âmili manevî, fâilin 'âmili ise lafzîdir. Bu durum ise mübtedanın basîte (tek parçadan oluşan şeye), fâilin ise mürekkebe (birkaç parçadan oluşan şeye) benzemesine neden olmuştur. Nitekim fâil fiilin bir parçası niteliğindedir. Basit ise mürekkebe göre asıldır. Çünkü mürekkebe, ancak birkaç basîtin birleşmesiyle meydana gelir.³⁸ Batalyevsî tüm bunlara dayanarak mübtedanın asıl, fâilin fer' olduğunu söylemiştir.

Mübtedanın asıl olduğu görüşünü savunan Ebu'l-Bekâ' el-'Ukberî, *el-Lubâb* adlı eserinde mübtedayı fâilden önce ele almış ve bunu şu iki nedene bağlamıştır:

1- Mübtedanın temel hükmü cümlenin başında gelmesidir. Fakat fâilin hükmü ise fiilden sonra gelmesidir.

2- Mübteda haberden sonra getirilse dahi mübtedalığını yitirmez. Oysa fâil fiilden önce getirildiğinde mübtedaya dönüşür.³⁹ Bunlar da mübtedanın asıl olduğunu göstermektedir.

İbn Harûf el-İşbîlî ve İbn 'Ufûr el-İşbîlî (ö. 669/1270), konu hakkındaki görüşlerine dair detaylı açıklamalar yapmamışlarsa da mübtedanın 'âmili hakkındaki görüşleri değerlendirirken; mübtedanın asıl, fâilin ise fer' olduğu görüşünü savundukları anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Harûf, mübtedanın merfû' oluşunu, mûsnede ihtiyaç duyması yönünden fâile olan benzerliğine dayandıran görüşü aktardıktan sonra **وهو تَسْبُؤُ الْأَصْلِ**

³⁸ Batalyevsî, *el-Hulel*, 148; Mehdî Salâh b. Ali b. Muhammed b. Ebi'l-Kâsım, *en-Necmu's-sâkib şerhu Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*, thk. Muhammed Cum'a Hasan Neb'a, (San'a: Müessesetu'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1424/2003), 1/179; Güngör, *Arap Gramerinde Konuların Tasnif ve Tertibi*, 1659-161.

³⁹ Ebu'l-Bekâ' el-'Ukberî, 1/124.

بالفرع “Bu (teşbîh), aslın fer’a benzemesidir.”⁴⁰ diyerek bu husustaki görüşünü belli etmiştir. Aynı şekilde İbn ‘Uşfûr da mübtedayı ref’ eden ‘âmilin, fâile olan benzerliği olduğu görüşünün batıl bir görüş olduğunu ifade etmiştir. Buna dair söylediği gerekçelerden biri de, mübteda ve haberin asıl, fakat fiil ve fâilin fer’ oluşudur. Diğer bir ifadeyle; isim cümlesinin asıl, fiil cümlesinin ise fer’ olmasıdır. Çünkü isim cümlesi, lafız dizilişi bakımından anlama daha uygundur. Zira anlamda aslolan muhberun ‘anhın haberden önce gelmesidir. İsim cümlesinde de durum böyledir. Fakat fiil cümlesinde haber olan fiil, muhberun ‘anh olan fâilden önce gelir. Bu yüzden mübtedanın merfû’luğunu fâile olan benzerliğine bağlamak, aslın fer’a hamledilmesi olur. Bu da çok ender bir durumdur.⁴¹ Çünkü aslolan, fer’in asla hamledilmesidir. Görüldüğü gibi İbn ‘Uşfûr, Batalyevsî gibi lafız dizilişiyle mana arasındaki uyumu esas alarak mübtedanın asıl, fâilin ise fer’ olduğu sonucuna varmıştır. Ancak Şerhu Cümeli’z-Zeccâcî adlı eserinde yaptığı bu açıklamasına rağmen, el-Mukarrib kitabında önce fâil konusunu ele almıştır.⁴² Bu yüzden İbnu’n-Nehhâs gibi bazı müellifler, İbn ‘Uşfûr’un fâili asıl, mübtedayı fer’ kabul ettiğini zikretmişlerdir.⁴³

İbn Mâlik, et-Teshîl adlı eserinde merfû’ isimleri verdikten sonra وَأصلها المبتدأ أو الفاعل “Merfû’ isimlerde asıl olan ya mübtedadır ya fâildir ya da her ikisi de asıldır.”⁴⁴ diyerek bu konudaki ihtilaflara değinmiştir. Savunduğu görüşü burada belirtmese de Şerhu ‘Umdeti’l-Hâfız ve ‘Uddeti’l-Lâfız adlı eserinde, وَأصلها المبتدأ “Merfû’ isimlerin aslı mübtedadır.” diyerek konuyla ilgili görüşünü kesin bir şekilde belirtmiştir.⁴⁵

Yukarıda geçen delillerin dışında da mübtedanın asıl olduğuna dair birtakım deliller zikredilmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:

1- Mübteda, hem ‘âmil hem de ma’mûldur. Zira genel görüşe göre manevî ‘âmil mübtedayı ref’ eder, mübteda ise haberi ref’ eder.⁴⁶ Fakat fâil sadece ma’ûldur. ‘Âmil ise ma’mûldan öncedir. Öyleyse bir yönüyle ‘âmil olan mübteda, hiçbir yönüyle ‘âmil olmayan fâilden öncedir. Bu da onun asaletine delalet eder.

2- Fâilin ‘âmili lafzî, mübtedanın ‘âmili ise manevîdir. Bu nedenle fâil, raf’ i’râbını alabilmek için lafzî bir ‘âmile ihtiyaç duyar. Ancak mübteda, herhangi bir lafzî ‘âmil

⁴⁰ Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali İbn Harûf el-İşbîlî, Şerhu Cümeli’z-Zeccâcî, thk. Selvâ Muhammed Ömer Arab (Mekke: Câmî’atu Ümmü’l-Kurâ, 1419/1998), 1/397.

⁴¹ Ebu’l-Hasan Ali b. Mü’min İbn ‘Uşfûr el-İşbîlî. Şerhu Cümeli’z-Zeccâcî, thk. Fevâz eş-Şa’a’âr (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1419/1998), 1/340.

⁴² İbn ‘Uşfûr, el-Mukarrib, 77-122.

⁴³ İbnu’n-Nehhâs, et-Ta’lîka ‘ale’l-Mukarrib, 78.

⁴⁴ İbn Mâlik, et-Teshîl, 42-43.

⁴⁵ Cemâluddîn Ebû Abdillâh Muhammed İbn Mâlik et-Tâî, Şerhu ‘Umdeti’l-hâfız ve ‘uddeti’l-lâfız, thk. Adnan Abdurrahman ed-Dûrî (Bağdat: Matba’atu’l-Ânî, 1397/1977), 1/156.

⁴⁶ Sîbeveyhi, el-Kitâb, 2/127; Ebu’l-Bekâ’ el-‘Ukberî, el-Lubâb, 1/97; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelusî, et-Tezyîl ve’t-tekmîl fi şerhi kitâbi’t-Teshîl, thk. Hasan Hşndâvî (Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 1420/2000), 3/257.

olmaksızın bu i'râbı almaktadır.⁴⁷ Yani mübteda kendi zatıyla ref' i'râbını alırken, fâil ancak arzı bir 'âmîl vasıtasıyla alır. Zat ise arzı olandan daha güçlüdür.

3- Mübteda, herhangi bir lafzî 'âmîle ihtiyaç duymadan cümlelerin başında gelir. Fakat fâil, ancak görünen bir 'âmîle dayanarak gelebilir. Bu da mübtedanın daha güçlü ve asıl olduğunu göstermektedir.⁴⁸

4- İsim varlık bakımından fiilden önce olduğu için isim cümlesi de fiil cümlesinden öncedir. Çünkü fiili meydana getiren isimdir. Dolayısıyla isim cümlesinin aldığı i'râb da fiil cümlesinin i'râbından öncedir ve önce gelen her zaman asıl, sonra gelen ise fer' olmak durumundadır.⁴⁹

5- Kanaatimizce "أَقَائِمُ الزَّيْدَانِ" ve "أَقَائِمُ الزَّيْدُونَ" gibi cümleler de mübtedanın asaletine dair bir delil olarak değerlendirilebilir. Zira bu tarz cümlelerde birinci isim mübteda, ikinci isim ise haber değil fakat "فاعل سَدَّ مَسَدَ الْخَبَرِ" "haberini tutan fâil" olur.⁵⁰ Çünkü mübteda ile haber arasında sayı yönünden uyumun olması gerekir. Ayrıca mübtedanın hakkı marife, haberin hakkı ise nekre olmaktır. Bu cümlelerde ise durum tam aksine olduğu için, ikinci isim haber olamaz ve bu yüzden ona "فاعل سَدَّ مَسَدَ الْخَبَرِ" denmiştir. Bu durumda haddi zatında müsnedun ileyh olan fâil, mübteda karşısında haber konumuna girmiş olur. Şayet fâil asıl olsaydı, birinci isme "مُبْتَدَأُ سَدَّ مَسَدَ الْفَعْلِ" "fiilin yerine geçen mübteda", ikinci isme ise doğrudan fâil denirdi. Dolayısıyla bu gibi cümlelerde fâil haberin yerine konmuş, ancak fiile olan benzerliğine rağmen mübtedanın mübtedalığına herhangi bir hâle getirilmemiştir. Bu da mübtedanın asaletine ve önemine delalet etmektedir.

3. Fâilin Asıl Olduğunu Savunanlar ve Delilleri

Mecduddîn İbnu'l-Esîr, İbn Felâh el-Yemenî, Radiyyuddîn el-Esterâbâdî ve Suyûtî gibi birçok müellif, bu görüşü Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî'ye (ö. 175/791) nispet etmiştir.⁵¹ Onun bu görüşü savunduğu fikri, günümüzde kendisine nispet edilen eserlerin tertip metotlarından çıkarılmış olabildiği gibi günümüze ulaşmayan eserlerinden veya öğrencileri vasıtasıyla gelen rivayetlerden de çıkarılmış olabilir. Nitekim ona nispet edilen *el-Cümel fi'n-Nahv* ve *el-Manzûmetu'n-Nahviyye* adlı eserlerinde fâil konusu mübteda konusuna takdim

⁴⁷ Mehdî Salah b. Ali, *en-Necmu's-sâkib*, 1/178.

⁴⁸ İbn Felâh el-Yemenî, *el-Muğnî*, 2/440-442; a.mlf., *Şerhu'l-Kâfiye fi'n-nahv*, thk. Nassâr b. Muhammed b. Husyen Hamîduddîn (Mekke: Câmî'atu Ummi'l-Kurâ Kuliyetu'l-Lugati'l-Arabiyye, 1422/2001), 287-288.

⁴⁹ İbn Felâh el-Yemenî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 1/287-288; a.mlf., *el-Muğnî*, 2/440-442; Muhammed es-Sâyîğ, *el-Lemha*, 1/311.

⁵⁰ Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fi San'ati'l-İ'râb*, thk. Fahr Salih Kadâra (Umman: Dâru 'Ammâr. 1425/2004), 51; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 1/243; Ebû Hayyân el-Endelûsî, *et-Tezyîl ve't-tekmîl*, 3/270.

⁵¹ Mecduddîn İbnu'l-Esîr, *el-Bedî*, 1/54; İbn Felâh el-Yemenî, *el-Muğnî*, 2/440-441; a.mlf., *Şerhu'l-Kâfiye*, 1/287-288; Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 1/57; Muhammed es-Sâyîğ, *el-Lemha*, 1/309-311; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 2/3-4.

edilmiştir. Bu tertip metodu da müellifin; fâili asıl, mübtedayı fer' kabul ettiğini göstermektedir. Fakat bu eserlerin Halil bin Ahmed'e aidiyetlerine şüphle yaklaşmıştır.

Fâilin asıl olduğu görüşünü benimseyen ve eserlerinde bu görüşlerini delilleriyle ispatlamaya çalışan nahivcilerin başında; Ebu'l-Kâsım ez-Zeccâcî (ö. 337/949[?]), Abdulkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078), Zemahşerî (ö. 538/1144), İbnu'l-Haşşâb (ö. 567/1172), Ebu'l-Feth Nâsiruddîn el-Mutarriżî (ö. 610/1213) ve İbn Ya'îş gibi 'alimler gelmektedir.

Zeccâcî'ye göre merfû' isimlerde asıl olan fâildir. Çünkü fâili mef'ûldan ayıran alamet-i farika i'râbtır. Dolayısıyla fâil i'râba daha fazla ihtiyaç duyduğu için ref' i'râbı onun için vaz' edilmiştir.⁵² Bu nedenle meşhur eseri *el-Cümel*'de fâil konusunu mübtedaya takdim etmiştir. Mübteda ise bazı hususlarda fâile benzediği için i'râb yönünden ona hamledilmiştir. Çünkü fâil, kendisine isnâd edilen bir fiile ihtiyaç duyduğu gibi, mübteda da kendisine isnâd edilen bir habere ihtiyaç duymaktadır. Aralarındaki bu benzerlik, i'râblarının da aynı olmasını sağlamıştır.⁵³

Birçok eserinde bu konuyu ele alan ve fâilin asaletine dair farklı deliller getirerek birçok nahivciyi de etkileyen önemli müelliflerden biri de Abdulkâhir el-Cürcânî'dir. Cürcânî ve bu hususta ona uyanlara göre kelâm; fâiliyyet, mef'ûliyyet ve izâfiyyet olmak üzere üç temel anlam üzerinde cereyan etmektedir. İsmın sonuna i'râbın gelmesinin amacı da bu nahvî anlamları birbirinden ayırmaktır. Ref' i'râbı fâile, nasb i'râbı mef'ûle, cer i'râbı ise muzâfun ileyhe verilmiştir. Bu anlamlar, aldıkları i'râbın meydana gelmesinin temel nedeni olup onda asıl olmuşlardır. Dolayısıyla ref' i'râbında fâil, nasb i'râbında mef'ûl, cer i'râbında ise muzâfun ilyeh asıldır. Diğer bazı öğelerin bu i'râbları almaları ise, çeşitli nedenlerden ötürü asıl olanlara hamledilmesinden dolayıdır ve bu nedenle fer'îdir.⁵⁴

Cürcânî, fâilin asıl olduğunu ispatlamak için şu kanıtları getirmiştir.

1- Mübteda, ancak kendisi hakkında ihbarda bulunmak için getirilir. İhbarda asıl olan ise fiildir ve bu açıdan fiilin mertebesi ismin mertebesinden üstündür. Çünkü fiil, anlamı gereği sadece haber olur, asla muhberun 'anh olmaz. Oysa isim hem haber hem de muhberun 'anh olabilir. Bu yüzden fiilin müsnedun ilyeh olan fâil de mertebe bakımından mübtedadan öncedir. Yani kelâmın asıl gayesi müsnedun ilyeh değil, onun hakkında verilen haberdir. Çünkü muhataba asıl fayda ve bilgi veren haberdir. Bu yüzden mübteda ile fâilin mertebesi ve asaleti değerlendirilirken bizzat kendileri değil, müsnedlerinin esas alınması

⁵² Zeccâcî, *el-İdâh*, 69-70.

⁵³ Zeccâcî, *el-Cümel*, 36.

⁵⁴ Abdulkâir el-Cürcânî, *el-Cümel*, 36.

gerekir. Fâilin müsnedi olan fiil de ihbarda asıl olduğu için, onun müsnedun ileyh ve ma'mûlu olan fâil de asıldır ve mübtedadan öncedir.⁵⁵

2- İ'râbın temel gayesi, gramatik anlamları birbirinden ayırt etmektir. Ref' i'râbı için bu temel gaye ancak fâilde hasıl olmaktadır. Çünkü fâilin merfû' olmasının gayesi mef'ûlden ayırt edilmesidir. Diğer bir ifadeyle fâil, mef'ûlden ayırt edilebilmesi için zorunlu olarak merfû' olmuştur. Ör: "ضرب زيدٌ عمراً" cümlesinde "زيد" isminin fâil, "عمراً" isminin ise mef'ûl olduğu ancak aralarındaki i'râb farklılığından bilinir. Aksi takdirde her ikisi de anlam yönünden fâil ya da mef'ûlun bih olmaya kabildir. Oysa mübteda, haberden ayırt edilebilmesi için merfû' olmamıştır. Çünkü mübteda ve haberin ikisi de zaten merfû'dur. Dolayısıyla "زيدٌ مُنْطَلِقٌ" gibi bir isim cümlesinde mübteda ile haber i'râb vasıtasıyla değil, ancak anlam aracılığıyla birbirinden ayırt edilir. Zira cümle anlam bakımından incelendiğinde "زيد" isminin, kendisine hüküm isnat edilebilen bir şeye delalet ettiği tespit edilir ve böylece mübteda olduğu anlaşılır. Hakeza "مُنْطَلِقٌ" isminin de başka bir şeye isnat edilebilen bir anlama delalet ettiği tespit edilir ve böylece onun da haber olduğu anlaşılır. İşte bu yüzden ki mübteda ve haberin i'râbı hiç olmasaydı bile anlam bakımından herhangi bir eksiklik ve karmaşıklık olmazdı. Hal böyle olunca ref' i'râbında fâilin asıl, mübteda ve haberin ise fer' olması zorunlu olmuştur. Mübteda ise fâile benzediği için ona hamledilmiştir. Zemahşerî, İbnu'l-Haşşâb, Mutarrizî, İbn Ya'îş ve İbnu'n-Nehhâs gibi birçok müellif de Cürçânî'nin bu delilini benimsemiş ve kendi eserlerinde zikretmişlerdir. Ancak tekrara düşmemek adına bu âlimlerin konuyla ilgili ifadelerini Cürçânî'nin ifadeleriyle harmanlayarak vermeyi tercih ettik.⁵⁶

el-Mufassal eserinin önemli şârihlerinden olan Sadru'l-Efâdîl el-Kasım b. el-Huseyn el-Hârizmî de (ö. 617/1220) ref' i'râbında fâilin asıl, mübtedanın fer' olduğu görüşünü savunan müelliflerdendir. Ancak gerekçeleri genelde birbirine benzeyen diğer müelliflerin aksine Hârizmî, meseleyi vaz' ilmi bağlamında değerlendirerek bu hususta farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Ona göre merfû' isimler arasında fâilin asıl olmasının gerekçesi şudur; müfredler/kelimeler vâzî'/kurucu tarafından vaz' edildikten hemen sonra, fâile delalet eden bir şeyin konması da zorunlu bir ihtiyaç haline gelmiştir. Çünkü vâzî'in ilk vaz' ettiği müfredlerden biri de fiildir ve fiilin vaz' edilmesi ise zorunlu olarak ve acil bir şekilde fâilin de vaz' edilmesini gerektirmiştir. Zira her fiilin anlamında "عن" edatı mukadderdir ve

⁵⁵ Abdulkâhir el-Cürçânî, *el-Muktasâd fi şerhi'l-İddâh*, 1/210.

⁵⁶ Ebû Bekr Abdulkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed el-Cürçânî, *Şerhu'l-Cümel fi'n-nahv*, thk. Hadice Muhammed Huseyn Bâkistânî (Mekke: Câmî'atu Ummi'l-Kurâ Kısmu'd-Dirâseti'l-'Ulyâ li'l-Arabiye, 1408/1988), 310-311; Zemahşerî, *el-Mufassal*, 43-48; İbnu'l-Haşşâb, *el-Murtecel*, 313; Ebu'l-Feth Nâsır b. Abdisseyid el-Hârizmî el-Mutarrizî, *el-Misbâh fi ilmi'n-nahv*, thk. Abdulhamîd es-Seyyid Taleb (Kahire: Mektebetu'ş-Şebbâb, ts.), 145-146; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, 1/198-199; İbnu'n-Nehhâs, *et-Ta'lîka*, 78.

bu edat, başına gelebilecek bir isme ihtiyaç duymaktadır. Bu isim ise kendisinden fiil sadır olan fâilden ibarettir. Aksi takdirde fiil anlam bakımından eksik kalır ve vaz' işlemi tam manasıyla gerçekleşmez. Örneğin "ضرب زيد" cümlesi, aslında "صَدَرَ الضَّرْبُ عَنْ زَيْدٍ" anlamına gelmektedir. Fiilin vaz' edilmesinden hemen sonra fâilin vaz' edilmediği varsayıldığı takdirde, vâzi' tarafından vaz' edilen "ضرب" fiilinin anlamı, "صدر الضَّرْبُ عَنْ..." şeklinde olur. Bunun da anlam yönünden eksik olduğu aşikârdır. İşte fâili öncelikli kılan bu zorunluluk ve ihtiyaç, diğer merfû' isimler için söz konusu değildir. Bunun için fâil diğer merfû' isimlerden önce vaz' edilmiştir. Zira vaz' işlemi ihtiyaca binaen gerçekleşir. Varlığı diğer isimlerden önce olunca, i'râba ihtiyaç duyması ve onu alması da onlardan önce olmuştur.⁵⁷

İbnu'l-Habbâz (ö. 639/1241) ise, 'âmilin gücünü esas alarak fâilin asıl, diğer bütün merfû' isimlerin fer' olduğu sonucuna varmış ve bu hususta kendinden sonraki çok sayıda müellifi de etkilemiştir. Zira fâilin 'âmili birçok yönden mübtedanın 'âmilinden daha güçlüdür. Bu yönlerden bazıları şöyledir:

1- Fâilin 'âmili lafzî ama mübtedanın 'âmili manevidir. Lafzî 'âmil ise manevi 'âmilden güçlüdür. Zira lafzî 'âmil gelince manevi 'âmili devre dışı bırakır. Öyleyse fâil de mübtedadan daha güçlüdür. Çünkü ma'mûlun gücü, 'âmilin gücü nispetinde artar ya da azalır.

2- Her fiil, sırf fiil olması hasebiyle zorunlu olarak fâile ihtiyaç duyar ve bu zorunluluk, fiili fâilde 'amel ettirir. Bu da onun 'amelde asıl ve en güçlü 'âmil olmasını sağlamıştır. Zira 'âmilin gücü, ma'mûla olan ihtiyacı ve delaleti nispetinde de artar ya da azalır.⁵⁸ Bu nedenle 'amel etmesi için fiilde herhangi bir şart aranmaz. Zira aslın illeti ve gerekçesi olmaz. Bu da fâilin asıl, mübtedanın ise fer' olduğunu göstermektedir. Çünkü kıyas; aslî 'âmilin ma'mûlunun, fer'î 'âmilin ma'mûluna asıl olmasını gerektirir.

3-Fiil ve fâil arasındaki isnâd ilişkisi daha güçlüdür. Çünkü fiil vaz' edildiği andan itibaren fâile isnâd edilme ihtiyacını duyar. 'Âmilin ma'mûlla olan ilişkisi ise i'râbın gücünü etkiler. Buna göre fâildeki ref' i'râbı mübtedadaki ref' i'râbından daha güçlüdür ve bu da asaletin bir emaresidir.⁵⁹

⁵⁷ Sadru'l-Efâdil el-Kâsim b. el-Huseyn b. Muhammed el-Hârizmî, *et-Tahmîr şerhu'l-Mufassal*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-'Useymîn (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1410/1990), 1/227-230.

⁵⁸ Ali b. İsa er-Rummânî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi*, thk. Muhammed İbrahim Yusuf Şeybe (Suudi Arabistan: Câmî'âtu Ummu'l-Kurâ, 1415/1995) 1/178-187.

⁵⁹ Ahmed b. el-Huseyn İbnu'l-Habbâz, *Tevcîhu'l-luma'*, thk. Fâyiz Zekî Muhammed Diyâb (Kahire: Dâru's-Selâm, 1428/2007), 104; a.mlf., *en-Nihâye fi şerhi'l-Kifâye*, thk. Abdulcelîl Muhammed Abdulcelîl el-İbâdî (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1430/2009), 2/638-639; Mehdî Salâh b. Ali, *en-Necmu's-sâkib*, 1/179; Ebu'l-'İrfân Muhammed b. Ali es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Uşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Taha Abdurraûf Sa'd (Kahire: el-Mektebetu't-Tevfikiyye, ts.), 1/300; Güngör, *Arap Gramerinde Konuların Tasnif ve Tertibi*, 161-162.

Yukarıdaki delillere ilaveten fâilin asaletine dair şu delil de zikredilmiştir:

Şayet ref' i'râbı ilk olarak mübteda ve haber için vaz' edilmiş olsa, o zaman bilinmeyen bir şeyi ifade etmek üzere vaz' edilmiş olur. Çünkü bu durumda iki ihtimalden biri söz konusu olur. Ya doğrudan mübteda ve haberin zatına; ya da mübtedanın mübteda oluş vafına ve haberin haber oluş vafına delalet etmek için vaz' edilmiş olur. Birinci ihtimalin batıl ve geçersiz olduğu zaten aşikârdır. Zira mübteda ve haberin zatına delalet eden şey i'râb değil, kendilerine ait lafızlarıdır. İkinci ihtimal de aynı şekilde bâtıl ve geçersizdir. Çünkü ref' i'râbı, mübteda ve haberde müşterektir. Müşterek olan bir şey ise müşterek olmayan bir şeyin üzerine delil yapılamaz. Zira bir şeyin delil ve alamet olabilmesi için müşterek değil, özel olması gerekir. Bu durumda ref' i'râbı, mübteda ve habere alamet olamadığı gibi asıl olanın tespitinde de delil olamaz. Çünkü müşterek olduğu için hususi bir delaleti olamaz. Hususi delaleti olmayan şey ise delil veya alamet olamaz. Oysa fâil için vaz' edildiği kabul edilirse, bu sorun meydana gelmez. Zira fâil, içinde bulunduğu cümlede ref' i'râbını alan tek ögedir ve bu nedenle ref' i'râbı ona tahsis edildiğinde iştirâk sorunu ortaya çıkmaz.⁶⁰

4. Her İkisinin de Asıl Olduğunu Savunanlar ve Delilleri

Mübteda ve fâilin ikisinin de asıl olduğu görüşü, çoğunlukla Saîd b. Mes'ade el-Ahfeş (ö. 215/830 [?]) ve İbnu's-Serrâc'a dayandırılmıştır.⁶¹ Buna göre mübteda veya fâilden birinin i'râb bakımından diğerine hamledildiği yönündeki yaklaşım isabetli değildir. Çünkü ait oldukları cümleler birbirinden tamamen farklıdır. Ayrıca ikisi de içinde oldukları cümlelerin müsnedun ileyhi/öznesi oldukları için, biri diğerinden üstün olamaz ve bu nedenle birbirlerinden bağımsız olarak değerlendirilmeleri gerekir.

Diğer iki görüş kadar yaygın olmasa da bu görüşü savunan ve eserlerinde bunu açıkça ifade eden nahivciler de olmuştur. Bunlardan biri Ebu'l-Hasen Tâhir İbn Bâbeşâz'dir (ö. 469/1077). İbn Bâbeşâz, merfû' kelimeler arasında sadece mübteda, haber, fâil ve nâib-i fâildeki ref' i'râbının hakiki olduğunu ifade ettikten sonra *والأصل من هذه الأربعة إنما هو المبتدأ والفاعل. لأنَّ الخيرَ محمولٌ على المبتدأ، واسم ما لم يُسمَّ فاعلهُ قام مقام الفاعل.* "Bu dört öge arasında asıl olan ise mübteda ve fâildir. Çünkü haber mübtedaya hamledildiği için, nâib-i fâil ise fâilin yerine

⁶⁰ İbn Felâh el-Yemenî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 1/287-288; a.mlf., *el-Muğni*, 2/440-442.

⁶¹ Mecduddîn İbnu'l-Esîr, *el-Bedî'*, 1/54; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, 1/198; İbn Felâh el-Yemenî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 1/287-288; Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 1/57; Muhammed es-Sâyig, *el-Lemha*, 1/310; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, 2/4.

geçtiği için merfû' olmuştur." diyerek konu hakkındaki görüşünü net ifadelerle dile getirmiştir.⁶²

Radiyyuddîn el-Esterâbâdî de mübteda ve fâilin merfû'lukta asıl olduğu görüşünü benimsemiştir. Hatta o, haberi de asıl kabul etmektedir. Çünkü Radî'ye göre i'râb türlerinden her biri belli gruptaki isimlere alamet olması için vaz' edilmiştir. Buna göre ref' i'râbı, "'umde" (yani cümlelerin ana öğelerinden olup çıkarılması uygun olmayan) isimlerin alametidir. Nasb i'râbı, "fadle" (yani cümlelerin ana öğelerinden olmayan ve bu nedenle cümleden çıkarılabilen) isimlerin alametidir. Cer i'râbı ise "'umde" ile "fadle" arasında olan isimlerin alametidir. Dolayısıyla mübteda, fâil ve haberin üçü de "'umde" olduğu için her biri diğerlerinden bağımsız bir şekilde merfû' olmayı hak eder.⁶³

Radî, bu görüşünden dolayı İbnu'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) فالرْفَعُ عَلَّمُ الْفَاعِلِيَّةِ "Ref', fâillîğin alametidir."⁶⁴ şeklindeki ifadesine الرَّفْعُ عَلَّمُ كَوْنِ الْأَسْمِ عُمْدَةَ الْكَلَامِ "Ref', ismin cümlede 'umde olmasının alametidir) denmesi daha evladır."⁶⁵ diyerek itiraz etmiştir. Başka bir yerde ise bu itirazın gerekçesini şöyle açıklamıştır: لِأَنَّ الرَّفْعَ فِي الْمُبْتَدَأِ وَالْخَبَرِ وَغَيْرِهِمَا مِنْ الْعُمْدِ لَيْسَ بِمَحْمُولٍ عَلَى رَفْعِ الْفَاعِلِ، بَلْ هُوَ أَصْلٌ فِي جَمِيعِ الْعُمْدِ "'umde" isimlerdeki ref', fâilin ref' i'râbına hamledilmemiştir. Aksine bu i'râb, tüm "'umde" isimlerde asıldır."⁶⁶ Zira bir ismin aslî olarak ref' i'râbına müstehak olması için "'umde" olması kâfidir. Öyleyse "'umde" olan bu isimlerden sadece birini asıl kabul etmek, onun gibi "'umde" olmasına rağmen diğer isimleri fer' kabul edip arka planda bırakmak doğru ve âdil bir yaklaşım değildir. Ayrıca bunların arasında, birinin asıl diğerinin ise fer' olduğuna hükmetmeyi mümkün kılan rasyonel bir tertip sistemi de yoktur. Bu durumda hepsinin de ref' i'râbında asıl olduklarına hükmetmek vacip olmuştur.⁶⁷

Suyûtî de bu konuda benzer bir yaklaşım sergileyerek ikisinin de asıl olduğu görüşünü tercih etmiştir. Nitekim konuyla ilgili ihtilafları aktardıktan sonra وَالْمَخْتَارُ كُلُّ أَصْلٍ "Tercih edilen ise her ikisinin de asıl olmasıdır."⁶⁸ diyerek görüşünü ifade etmiştir. Çünkü o da ref' i'râbının "'umde" isimlere, nasbın "fadle" isimlere, cer ve cezmin ise ikisinin arasında olan kelimelere tahsis edildiğini söylemiş ve ana konu taksimini de bu bağlamda yapmıştır.⁶⁹

⁶² Tahir b. Ahmed İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-muhsibe*, thk. Hâlid Abdülkerim (Kuveyt: el-Matba'atu'l-'Asriyye, 1397/1977), 2/288-289.

⁶³ Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 1/51-57-61-200.

⁶⁴ Ebû Amr Cemâluddîn Osmân b. Ömer İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, thk. Salih Abdülazîm eş-Şâir (Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 1431/2010), 11.

⁶⁵ Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 1/61.

⁶⁶ Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 1/200.

⁶⁷ İbn Felâh el-Yemenî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 1/287-288; a.mlf., *el-Muğnî*, 2/440-442.

⁶⁸ Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 2/3.

⁶⁹ Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 1/64.

Sonuç

Arap gramerinde asıl ve fer' nazariyesi çerçevesinde meydana gelen tartışmaların ele alındığı bu çalışma neticesinde, söz konusu nazariyenin sadece belli bir alan veya konuyla sınırlı olmayıp, aksine Arap dil ilimlerinin tamamında etkin bir biçimde yer aldığı saptanmıştır. Çünkü Arap dil ilimlerinde bir araştırma metodu olarak kullanılan asıl ve fer' nazariyesi sayesinde konular arasında mantıksal bir ilişki ve hiyerarşik bir düzen kurulmuştur. Böylece hem gramer kuralları sağlam temellere dayandırılmış hem de bu alanda yapılan çalışmalar belli bir düzen içerisinde gelişmiştir. Bu nedenle dilciler öteden beri bu nazariyeye büyük bir önem atfetmişlerdir. Hatta dilciler arasında meydana gelen birçok ihtilaf da bu nazariyeden kaynaklanmıştır. Zira nahivciler, "asıl" olan ögenin tespit edilmesinde birbirlerinden farklı kriterler esas aldıkları için vardıkları sonuçlar da farklı olmuştur.

Asıl ve fer' teorisinden kaynaklanan tartışmalardan biri de merfû' isimler konusunda cereyan etmiştir. Çünkü merfû' isimlerde hangisinin asıl olduğu hususunda nahivciler arasında üç farklı görüş vardır. Bazı nahivcilere göre fâil, bazılarına göre mübteda, bazılarına göre ise her ikisi de asıldır. Her bir grup, kendi görüşünü desteklemek ve karşı tarafın görüşünü çürütmek için birtakım deliller öne sürmüştür.

Mübtedanın asıl olduğunu savunanların delilleri genel olarak incelendiğinde, daha çok kelamın lafzî boyutunu ve gramatik anlam yönünü dikkate aldıkları görülür. Nitekim mübtedanın cümlede başında olmasını, lafzî bir 'âmile ihtiyaç duymadan ref' i'râbını almasını ve haberden sonra getirilse dahi mübteda olarak kalmaya devam etmesini onun asıl olduğuna delil göstermişlerdir. Fâilin asıl olduğunu söyleyenlerin argümanları tetkik edildiğinde ise, genel olarak meseleyi; isnâd, 'âmil ve i'râb bağlamında değerlendirdikleri anlaşılır. Çünkü fâilde 'amel eden 'âmilin daha güçlü olmasını; fâildeki ref' i'râbının, fâili mef'ûlden ayırt etmesini ve fiille fâil arasındaki isnâd ilişkisinin daha güçlü olmasını fâilin asıl olduğuna kanıt göstermişlerdir. Bunlara karşılık hem mübteda hem de fâilin asıl olduğunu iddia edenler ise, konuyu "umde" ve "fadle" meselesi bağlamında değerlendirdikleri için bu sonuca varmışlardır. Zira mübteda ve fâilin ikisi de müsnedun ileyih olup "umde" olması, zorunlu olarak onların i'râbta da eşit olduklarını göstermektedir.

Kaynakça / References

- Abdulkâhir el-Cürcânî, Ebû Bekr b. Abdirrahman b. Muhammed. *el-Cümel*. thk. Ali Haydar. Dimaşk: Dâru'l-Hikme, 1392/1972.
- Abdulkâhir el-Cürcânî, Ebû Bekr b. Abdirrahman b. Muhammed. *Kitâbu'l-Muktasad fi şerhi'l-Îdâh*. thk. Kâzım Behr el-Mercân. 2 Cilt. Irak: Dâru'r-Raşîd, 1402/1982.
- Abdulkâhir el-Cürcânî, Ebû Bekr b. Abdirrahman b. Muhammed. *Şerhu'l-Cümel fi'n-nahv*. thk. Hadice Muhammed Huseyn Bâkistânî. Mekke: Câmi'atu Ummu'l-Kurâ Kısmu'd-Dirâseti'l-'Ulyâ li'l-Arabiye, 1408/1988.
- Ahmîde el-'Avnî. *el-Ususu'l-menheciyye li tebvîbi'n-nahvi'l-Arabî*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1436/2015.
- Batalyevsî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed İbnu's-Sîd. *Kitabu'l-Hulel fi islâhi'l-halel min kitabi'l-Cümel*. thk. Said Abdulkerim Sa'ûdî. Beyrut: Dâru'l-Talî'a. 1400/1980.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelusî. *et-Tezyîl ve't-tekmîl fi şerhi kitâbi't-Teshîl*. thk. Hasan Hşndâvî. 14 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1420/2000.
- Ebû Hilâl el-'Askerî, el-Hasen b. Abdillâh. *el-Furûk fi'l-luga*. thk. Komisyon. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 4. Basım, 1400/1980.
- Ebu'l-Bekâ' el-'Ukberî, Muhibbuddîn Abdullah b. el-Huseyn. *el-Lubâb fi 'illeti'l-binâi ve'l-i'râb*. thk. Gâzî Muhtâr Tuleymât. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır- Dimaşk: Dâru'l-Fıkır, 1416/1995.
- Ebu'l-Bekâ' el-'Ukberî, Muhibbuddîn Abdullah b. el-Huseyn. *et-Tebyîn 'an mezâhibi'n-nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, thk. Abdurrahman b. Suleyman el-'Useymîn (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmi, 1406/1986), 224-228.
- Ebu'l-Bekâ' el-'Ukberî, Muhibbuddîn Abdullah b. el-Huseyn. *Mesâilu hilâfiyye fi'n-nahv*. thk. Abdulfettâh Selim. Kahire: Mektebetu'l-Adâb, 3. Basım, 1428/2007.
- Güngör, İbrahim. *Arap Gramerinde Konuların Tasnif ve Tertibi "Mecduddîn İbnu'l-Esîr Örneği"*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Halîl b. Ahmed, el-Ferâhîdî. *Kitabu'l-'Ayn*. thk. Abdulhamid Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- İbn Bâbeşâz, Tahir b. Ahmed. *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Muhsibe*. thk. Hâlid Abdulkerim. 2 Cilt. Kuveyt: el-Matba'atu'l-'Asriyye, 1397/1977.
- İbn Ebî'r-Rebî', 'Ubeydullah b. Ahmed el-İşbîlî. *el-Basît fi Şerhi Cümeli'z-Zeccâcî*. thk. 'Ayyâd b. 'Îd es-Subeytî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1407/1986.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekerriyya. *Mu'cemu mekâyîsi'l-lugat*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fıkır, 1399/1979.
- İbn Felâh, Ebu'l-Hayr Mansûr el-Yemenî. *el-Muğnî fi'n-nahv*, thk. Abdurrezâk Abdurrahmân Es'ad es-Sa'dî. 3 Cilt. Mekke: Câmi'atu Ummi'l-Kurâ Kulliyetu'l-Lugati'l-Arabiyye, 1404/1984.
- İbn Felâh, Ebu'l-Hayr Mansûr el-Yemenî. *Şerhu'l-Kâfiye fi'n-nahv*. thk. Nassâr b. Muhammed b. Husyen Hamîduddîn. 2 Cilt. Mekke: Câmi'atu Ummi'l-Kurâ Kulliyetu'l-Lugati'l-Arabiyye, 1422/2001.
- İbn Harûf, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali el-İşbîlî. *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî*. thk. Selvâ Muhammed Ömer Arab. 2 Cilt. Mekke: Câmi'atu Ümmi'l-Kurâ, 1419/1998.
- İbn Mâlik, Cemâluddîn Ebû Abdillâh Muhammed et-Tâî. *Şerhu 'Umdeti'l-hâfız ve 'uddeti'l-lâfız*. thk. Adnan Abdurrahman ed-Dûrî. 2 Cilt. Bağdat: Matba'atu'l-'Ânî, 1397/1977.
- İbn Mâlik, Cemâluddîn Ebû Abdillâh Muhammed et-Tâî. *Teshîlu'l-fevâid ve tekmîlu'l-mekâsid*. thk. Muhammed Kâmil Berekât. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1387/1967.

- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-Arab*. thk. Emin Muhammed Abdulvahhâb-Muhammed es-Sâdik el-'Ubeydî. 18 Cilt. Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 3. Basım, 1419/1999.
- İbn 'Uşfûr, Ebu'l-Hasan Ali b. Mü'min el-İşbîlî. *el-Mukarrib*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd – Ali Muhammed Mu'avved. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1998.
- İbn 'Uşfûr, Ebu'l-Hasan Ali b. Mü'min el-İşbîlî. *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî*. Thk. Fevâz eş-Şa'a'aâr. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- İbn Ya'îş, Ebu'l-Bekâ Ya'îş b. Alî el-Mevsilî. *el-Muhîtu'l-mecmû' fi'l-usûli ve'l-furû'*. thk. Ali b. Hasan Muhammed ez-Zâhirî. 2 Cilt. Mekke: Câmî'atu Ümmü'l-Kurâ, 1414/1993.
- İbn Ya'îş, Ebu'l-Bekâ Ya'îş b. Alî el-Mevsilî. *Şerhu'l-Mufassal*, thk. İmîl Bedî' Yakub. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahman b. Muhammed. *el-İnsâf fi mesâilil-hilâf*. thk. Cevde Mebrûk Muhammed. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1423/2002.
- İbnu'l-Habbâz, Ahmed b. el-Huseyn. *en-Nihâye fi şerhi'l-Kifâye*. thk. Abdulcelîl Muhammed Abdulcelîl el-İbâdî. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1430/2009.
- İbnu'l-Habbâz, Ahmed b. el-Huseyn. *Tevcihu'l-luma'*. thk. Fâyiz Zekî Muhammed Diyâb. Kahire: Dâru's-Selâm, 2. Basım, 1428/2007.
- İbnu'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâluddîn Osmân b. Ömer. *el-Kâfiye*. thk. Salih Abdulazîm eş-Şâir. Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 1431/2010.
- İbnu'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâluddîn Osmân b. Ömer. *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Kâfiye fi ilmi'l-i'râb*. thk. Cemâl Abdul'âtî Muhaymer Ahmed. 3 Cilt. Mekke: Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâz, 1418/1997.
- İbnu'l-Haşşâb, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed. *el-Murtecel fi şerhi'l-Cümel*. thk. Ali Haydar. Dımaşk: Mecma'u'l-Lugati'l-Arabiyye, 1393/1972.
- İbnu'n-Nehhâs, Ebû Abdillâh Bahâuddîn Muhammed b. İbrahim. *et-Ta'lîka 'ale'l-Mukarrib*. thk. Cemâl Abdullah 'Uveyda. Ürdün: Vizâretu's-Sekâfe, el-Mektebetü'l-Ürdüniye el-Hâşimiyye, 1424/2004.
- Mecduddîn İbnu'l-Esîr, Ebu's-Se'âdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî. *el-Bedî' fi ilmi'l-Arabiyye*. thk. Fethi Ahmed Aliyyuddîn. 2 Cilt. Mekke: Câmî'ati Ummi'l-Kurâ Ma'hedi'l-Buhûsi'l-İlmiyye, 1420/1999.
- Mehdî Salâh b. Ali, ibn. Muhammed b. Ebi'l-Kâsım. *en-Necmu's-sâkib şerhu Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*. thk. Muhammed Cum'a Hasan Neb'a. 2 Cilt. San'a: Müessesetu'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1424/2003.
- Melh, Hasan Hamîs. *Nazariyyetu'l-asli ve'l-fer' fi'n-nahvi'l-Arabî*. Amman: Dâru's-Şurûk, 2001.
- Mutarrizî, Ebu'l-Feth Nâsır b. Abdisseyyid el-Hârizmî. *el-Misbâh fi ilmi'n-nahv*. thk. Abdulhamîd es-Seyyid Taleb. Kahire: Mektebetu's-Şebbâb, ts.
- Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Muktedab*. thk. Muhammed Abdulhâliq 'Udayme. 4 Cilt. Kahire: Lecnet-u İhyâi't-Turâsî'l-İslâmî, 3. Basım, 1415/1994.
- Radî el-Esterâbâdî, Radiyyuddîn Muhammed b. el-Hasen. *Şerhu'l-Kâfiye*. thk. Hasan b. Muhammed b. İbrahim el-Hafîzî. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Câmîatu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1414/1993.
- Rummânî, Ali b. İsa. *Şerhu kitâbi Sibeveyhi*. thk. Muhammed İbrahim Yusuf Şeybe. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Câmî'âtu Ummu'l-Kurâ, 1415/1995.
- Sabbân, Ebu'l-İrfân Muhammed b. Ali. *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Uşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. Taha Abdurraûf Sa'd. 4 Cilt. Kahire: el-Mektebetu't-Tevfikiiyye, ts.
- Sadru'l-Efâdil el-Hârizmî, el-Kâsım b. el-Huseyn b. Muhammed. *et-Tahmîr şerhu'l-Mufassal*. thk. Abdurrahman b. Süleyman el-'Useymîn. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1410/1990.

- Sâyiğ, Şemsuddîn Muhammed b. el-Hasan. *el-Lemha fî şerhi'l-Mulha*. thk. İbrahim b. Sâlim es-Sâ'idî. Medine: el-Câmi'atu'l-İslâmiyye, 1424/2004.
- Sevdi, Ali. "Arap Gramerinde Ümmü'l-Bâb Kavramı ve Felsefesi". *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 7/1 (Haziran 2021), 639-671. <http://doi.org/10.47424/tasavvur.901229>
- Seyyid eş-Şerîf Cürcânî, Ali b. Muhammed. *Kitabu't-Ta'rîfât*. Beyrut: Mektebet-u Lübnan, 1405/1985.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr 'Amr b. Osman b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. 5 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1408/1988.
- Sîrâfî, Ebû Said el-Hasan b. Abdillâh. *Şerhu kitabi Sîbeveyhi*. thk. Ahmed Hasan Mehdelî - Ali Seyyid Ali. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1429/2008.
- Suyûtî, Celaluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-Ferâidu'l-cedîde*. thk. Abdulkarim el-Müderriş. 2 Cilt. Irak: Vizâru'l-Evkâfi't-Turâsî'l-İslâmî, 1397/1977.
- Suyûtî, Celaluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi Cem'i'l-cevâmi'*. thk. Abdul'âl Sâlim Mukerrem. 7 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1413/1992.
- Zebîdî, Muhammed Murtedâ el-Hüseynî. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Ali Hilâlî. 40 Cilt. Kuveyt: Matba'at-u Hukûmeti'l-Kuveyt, 2. Basım, 1407/1987.
- Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak. *el-Cümel fi'n-nahv*. thk. Ali Tevfîk el-Hamed. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1404/1984.
- Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak. *el-İdâh fî 'ileli'n-nahv*. thk. Mâzin el-Mubarek. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 3. Basım, 1399/1979.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer. *el-Mufasssal fî san'ati'l-i'râb*. thk. Fahr Salih Kadâra. Umman: Dâru 'Ammâr. 1425/2004.